

A technokrácia — ideológia és mozgalom

A történelem és a mai társadalmi mozgások egyaránt igazolják azt a materialista tételt, amely szerint a gazdasági struktúra mindig kölcsönös összefüggésben áll a társadalmi fölépítmény és tudat számos formájával és intézményével. Noha Marxnak és Engelsnek ezt a tudományos megállapítást kortársaiktól kezdve egészen máig igen sokan elvitatták és különféleképpen tolmácsolták, a tétel mégis teljes mértékben összhangban van a társadalmi történésekkel. A történelmi-materialista elveket magyarázva Engels külön is rámutatott, hogy „a történelmi harc folyamatára nagy befolyást gyakorolnak, sőt sok esetben elsődlegesen határozzák meg annak formáját és a fölépítmény különböző mozzanatait — az osztályharc politikai formáit és annak eredményeit — azok az alkotmányok, amelyeket a győztes osztály hoz meg a megnyert csata után stb. — a jogi rendelkezések, *de különösen a tényleges harcok kifejezésformái a résztvevők agyában, a politikai, jogi, filozófiai elméletekben, a vallási felfogásokban és ezek továbbfejlesztett változatában, a dogmák rendszerében.*”¹ (Kiemelte V. Č.)

Ebben a konkrét álláspontban, de más tézisekben is Engels kiemeli, hogy „a gazdasági helyzet nem egyedüli aktív indíték és minden más csak passzív következmény”. „A gazdasági helyzet a véletlen végtelen sokaságán át tör magának utat”, de a mai időkhöz az ideológiai hozzáállás és programok is jelentős tényezői a társadalmi akciók irányításának és tolmácsolásának. Az anyagi termelést, a gazdasági törvényszerűségeket és szükségszerűségeket ezek alárendelik az irányított és beprogramozott politikai-eszmei hatalmi és döntéshozatali góccok céljainak és érdekeinek. Az anyagi termelés és a szellemi alkotómunka eredményeit e programok megalkotóinak és hordozóinak javára írják, majd pedig az újabb társadalmi vállalkozások érdekeit szolgálják, s a „természeti erők feletti győzelmet” arra használják fel, hogy „uralkodjanak a társadalmon és embereken”. E követelményeket a termelési eszközök tökéletesítésével elégítik ki, továbbá a munka és a társadalom átszervezésével, és természetesen az ideológiai programokkal és akciókkal, amelye-

ket elméleti és politikai jegyzékekkel és elaborátumokkal tömsztanak alá. Ezekben inkább az egyéni érdekek, valamint az önállósult gazdasági és politikai csúcsok érdekei jutnak kifejezésre, nem pedig az általános társadalmi érdekek.

A mai eszmei áramlatok reális ereje abban van, hogy az anyagi termelést és a társadalom szervezetét egyre inkább alárendelik a technikai-technológiai változások követelményeinek és parancsainak, s erre alapozzák azokat. A modern polgári ideológia az egyes társadalmi csoportok és rétegek anyagi létfeltételeinek javítását avatta alapvető indítékává az egész emberi életnek. Ezért a társadalmi életet az ideológia azoknak a feladatoknak a végrehajtása felé irányítja, amelyek az embert elvezetik a „jólét birodalmába”. Miután az ember „természetes környezetét” „technikaivá” alakítják át, törvényszerűen megváltozik az egyes gazdasági kategóriák és társadalomszervezési formák tartalma is.

Az anyagi termelőerők fejlődését minden társadalom, a többi között, által biztosítja, hogy új korszerű termelőeszközöket alkot. A gépek és a gyárberendezések létrehozása és fejlesztése „szükséges következménye a piaci szükségleteknek”. A különféle termelési feltételek és viszonyok, a piac és a versengés nagy hatással volt a gépek és a technikai-technológiai találmányok alkalmazására. Proudhonnal folytatott vitájában Marx részletesen szölt a gépek fejlődésének és alkalmazásának társadalmi-történelmi feltételeiről.² Mindenekelőtt Proudhonnak azt az illúzióját rombolja le, hogy „a gépek az általános munkamegosztás következményei” ... „Végtére is — írja Marx — teljesen értelmetlen lenne a gépekről, min! gazdasági kategóriáról szölni, párhuzamosan a munkamegosztással, a konkurenciával, a hitelekkel stb.

A gép éppen annyira nem gazdasági kategória, mint ahogy nem az az állat sem, amelyik az ekét húzza. A gépek alkalmazása csupán egyfajta viszonya a mai gazdasági rendnek, de már a gépek használata egészen más valami, mint maguk a gépek. A puszkapor puszkapor marad akkor is, ha embert sebezünk meg vele, és akkor is, ha a sebesült sebét gyógyítjuk vele.”³

Marxnak ez az álláspontja ma ismét időszerűvé vált, hiszen a technikai-technológiai forradalom egyes „tudományos magyarázóit” megfélekedeznek a szociális osztályviszonyok jellegéről, melyek között a tudományos-technikai és technológiai vívmányokat alkalmazák. Az ő elképzelésük szerint, akár csak Proudhonnál, a tulajdon „független viszony”, amelyre nincsenek hatással a termelőerők változásai és növekedése. Az ő ideológiájuk nem mond le a gazdasági kategóriákról és törvényszerűségekről, hanem azokat változtathatatlan, „örökös kategóriáknak”, nem pedig történelmieknak és általánosulaknak látják. Minthogy „kifordított”, absztrakt képletek alapján alakítják ki a társadalmi-gazdasági és politikai rendszert, a polgári teoretikusok nem képesek megmagyarázni a tőkés termelési mód ellentmondásait, és még kevésbé képesek azoknak gyakorlati túlhaladására. Feladatukat ők a szociális és osztályjellegű ellentétek csökkentésében, valamint a társadalmi-gazdasági rendszer részei és egésze közötti funkcionális egyensúly létrehozásában látják.

A magasan fejlett tőkés államokban a biopszichológiai élet az automatizált szervezeti rendszer jegyeit ölti magára.⁴ Ennek az életnek természetes sajátossága, hogy ki van téve az urbanizált, ipari környezet és gyári élet nyomásának. Általános a benyomás, hogy az ember intenzívebben és kitartóbban fejleszti és teszi ésszerűbbé saját környezetének technikai-technológiai feltételeit és anyagi létét, mint amennyire biztosítani képes saját életének társadalmi, humánus feltételeit. Ezért az emberek ma már, ösztönösen vagy szervezeten, ellenállást kezdenek tanúsítani a termelés automatizálása, az igazgatás kibernetizálása és a társadalmi folyamatok koordinálása ellen. Arra törekszenek, hogy megőrizzék az „emberi természetet” az „automatizált gépi terrortól” és a „szervezeti rendszertől”, ami az egyhangúságon és a személytelenségen alapozódik.

„A természet megváltoztatásával”, saját szükségleteihez való alkalmazásával az emberek megfelelnek saját természetük bizonyos sajátosságairól. A természetes környezet megváltoztatása technicizálttá, dehumanizálttá változott. Ez az eljárás egyre inkább szembe kerül az ember biológiai létével. P. L. Kapica, szovjet akadémikus az ember és az emberi környezet témájával foglalkozva felhívja a figyelmet, hogy „a technológiai folyamatok, amelyekre a mai civilizációnak feltétlenül szüksége van, elkerülhetetlenül megbontják a meglévő ökológiai folyamatokat, és most már feltétlenül újfajta biológiai egyensúlyt kell létrehoznunk a természetben. Fel kell fednünk azokat a feltételeket, amelyek megfelelhetnek ezeknek a folyamatoknak, s eközben arról is gondoskodnunk kell, hogy a természet az emberiség kulturális szükségleteivel összhangban fejlődjön, ami semmivel sem kevésbé összetett feladat, mint az első,”⁵ Egyre gyakoribbak és sürgetőbbek a követelések, hogy az ember környezetét „vissza kell állítani eredeti helyzetébe”, s hogy biztosítani kell a természetes biológiai feltételeket. Az óriási méretű iparosítás biztosítani tudja ugyan az anyagi és technikai jólétet, de ugyanakkor olyan nyomást gyakorol az emberi környezetre, a természetes életfeltételekre, hogy most már hatalmas anyagi eszközöket kellene bevetni a „természet megtisztításának” akciójába.

A természettudományok túlzott befolyása és alkalmazása a termelésben elősegítette a természeti erők gyorsabb és sikeresebb legyőzését, de ugyanakkor háttérebe szorította a társadalomtudományok befolyását. Az előbbiek ma már a társadalmi jelenségek tolmácsolásában és elemzésében is a természettudományok fogalmait és kategóriáit használják. E fogalmak hatására a társadalom kiegyenlítődik a biológiai szervezettel és természettel. A természettudományoknak ez a hatása ma is jelen van a társadalom morális, humanisztikus, társadalmi kohéziójának kialakulásában.⁶ Ezek a tudományok kétségkívül a technikai-technológiai civilizáció fejlesztésére és átalakítására törekszenek, hogy abban kizárólag a gazdasági célszerűség, az ésszerűség, a tettekeszség domináljon. A gazdasági rendszerek, a gépi és emberi robotok a föld természetes nyersanyagainak kihasználását szolgálják, hogy azokat az uralkodó társadalmi rétegek új gazdasági és társadalmi hatalmának forrásává változtassák.

A természettudományok sikereit az utóbbi két évtizedben a vi-

lágűr meghódítása jelzi. Az ősi álmok valósággá váltak. E programok végrehajtói, az anyagi termelés hordozói és a természettudományok területén dolgozó tudósok különleges társadalmi tekintélyre és elismerésre tettek szert. Bővült a társadalmi hatókörük és az a lehetőségük, hogy irányítsák és szabályozzák a társadalom mozgását, az emberi létfeltételeket — összhangban a termelés, a tudomány, a technika, a technológia követelményeivel, céljaival módszereivel és elveivel.

Az anyagi termelőerők fejlettségi szintjét, a tudományos-technikai és technológiai fejlődés elért fokát a szubjektivistavoluntarisztikus eszmék és képzetek méginkább megnövelték és olyan jövővé avatták, amely sok tekintetben valószínűtlen és távol esik a tényleges emberi lehetőségektől és törekvésektől. A társadalom fejlődését és perspektíváit a szubjektivistafelfogás téves ideológiai tudattá deformálta, amelyben a tudat elveszítette tényleges kapcsolatát a társadalmi gyakorlattal. Így válnak az ideológiai koncepciók önálló, független jellegűvé, önmagukból továbbfejlődve. E képzetekben a tényleges viszonyok elferdülnek és misztikus, illuzionista képzetekké alakulnak át. „Az ideológiai folyamat átalakítja az emberi tudat képződményét önálló erővé az emberek fölött, elidegenítve tőlük, s noha az ő termékük — de mivel nem ismerik létrejöttének feltételeit és tartalmát —, felülkerekedve az embereken.”⁷ Az ideológiai képzetekben a meglévő és jövőbeli technikai-technológiai programok általános érvényű, mindent megoldó tényezők. E felfogások hordozói úgy vélekednek, hogy a tudomány, a technika és a technikai fejlődés „minden reális problémáját megoldják és minden szükségletét kielégítik a legitím emberi intelligenciának.” (Lolond). Ezenfelül a jövő társadalma, a tudományos-technikai és technológiai forradalom alapjain, túlhaladja minden korábbi gazdasági vívmány és lehetőség határait. E valószerűtlen képzetek szerint a jövő társadalma túlhaladja az általános emberi szükségleteket és célokat is, vagy szembekerül velük.

A tudományos-technikai vívmányok és a technológiai folyamatok lehetővé teszik az osztály-politikai különbségek áthidalását a társadalmi munka egyes kategóriái között; afirmálják az általános társadalmi célokat és értékeket. E folyamat keretében azonban egyre inkább polarizálódnak az egyének különleges individualista követelményei, valamint az általános társadalmi programok és lehetőségek. Az emberek egyéni szükségleteinek és a társadalom általános lehetőségeinek ellentéteiből különleges, átmeneti, felemás institúciók és szervezetek jönnek létre. Ezek részint a tőkésosztály érdekeit fejezik ki, de kifejezésre juttatják egyes gazdasági és társadalmi társulások és monopóliumok önállósult érdekeit is. Arra törekcsenek, hogy ideiglenesen fölállítsák az egyensúlyt az egyik és a másik fajta irányzatok és érdekek hordozói között. A korporativisztikus meghatalmazások és szervezetek hordozói az új társadalmi erők, rétegek és foglalkozások. Az ő gazdasági és társadalmi helyzetük nem azonos a termelési eszközök tulajdonosainak helyzetével. Szociális pozíciójukat annak alapján építik ki és célszerűsítik, hogy monopolisztikus helyzetet élveznek a termelési folyamatokban. Jóllehet a

hatalmon levő osztály érdekeit képviselik, a különleges termelési és társadalmi meghatalmazások hordozói önmaguk számára különleges, privilegizált társadalmi helyzetet építenek ki. Az ő meghatalmazásuk nyomán alakul ki az igazgatók különleges társadalmi kategóriája — a menedzserek rétege. Az államkapitalista viszonyok feltételei között ezek az új erők a centralisztikus és hierarchikus irányítás bizonyos formáit és intézményeit használják fel a termelési és társadalmi folyamatokban. Ezzel egyidejűleg igen fontos pozíciókat foglalnak el az állami és politikai csúcsszervezetekben, hatást gyakorolva a pénztőke forgatására és használatára.

A tudományos-műszaki fejlődés hordozói a társadalom etatisztikus szervezetét szolgálják, hogy olyan viszonyokat építsenek ki, melyek között felülkerekedhetnek az emberen, az élet- és a munkafeltételeken. A műszaki-technológiai célokat és a gazdasági ésszerűséget mindenképp fölé helyezve, azt a tudatot és eszmét hintik el a társadalomban, hogy az emberiség és a civilizáció előrehaladását kizárólag a tudományos-technikai és technológiai folyamatok és vívmányok alkalmazásával és bővítésével lehet biztosítani, az anyagi és a szellemi élet minden területén. Az emberek feletti uralom etatisztikus rendszerét azok a társadalmi csoportok használják ki, amelyek a dolgokon és a termelési-műszaki folyamatokon uralkodnak, hogy megvalósíthassák döntő befolyásukat a munka társadalmi szervezetében. Olyan világszemlélet és társadalmi viszonyok kiépítésére törekcszenek, hogy megőrizhessék monopolisztikus helyzetüket a tudás, a szakértelem, a tapasztalatok, a műszaki-technológiai átalakulás tekintetében.

A robotok, a technika és a technológia uralma jól táplálja a voluntarisztikus nézeteket a jövőről. Az ilyen elméletek megalkotói elidegenítik a technika és a technológia világát az ember tényleges szükségleteitől és céljaitól, mégpedig a politikai hatalmi góccok, valamint a maguk alkotta és a kölcsönvett ideológiák által. A műszaki-technológiai vívmányokat ők arra használják fel, hogy saját anyagi és társadalmi helyzetüket javítsák, s hogy még nagyobb részt biztosítsanak maguknak a döntéshozatalban, a társadalom valamennyi kérdése és problémája tekintetében. E céljaikat a tömegkommunikációs eszközök használatának igénybe vételével érik el, amelyek „a nyilvánosság ideologizálását” szolgálják, minden üzenetüket továbbítva a társadalom környezetébe.

A kombinált technokratikus társadalmi tudat tartalma a jelen és a jövő megrajzolásában nyilvánul meg, inkább a feltételezett műszaki-technológiai programok és racionalizált célok, semmit a tényleges lehetőségek és az egyes társadalmak és emberek szükségletei alapján. Az érdekek tetszőleges levezetése és ideologizálása az ember elidegenedésének elemét képezi. Az ember termelési, társadalmi, osztálybeli, kulturális érdekének elhatárolása az elidegenített technikától és technológiától azt mutatja meg, hogy az ember milyen mértékben passzív végrehajtója a termelési-műszaki műveleteknek, illetve, hogy munkája milyen mértékben alkotó jellegű.

A technokratikus ideológia szerteágazóbb az egyes társadalmi csoportok ideológiájánál és minden más politikai vagy etatisztikus jel-

legű parciális érdeknél. A társadalmi fejlődés mozgatóerőinek általuk megrajzolt képében helyet szorítanak az állami kapitalizmus bizonyos értékeinek, szimbólumainak, normáinak, morális és jogi kategóriáinak, és elfogadják a társadalom politikai rendszerét, politikai szervezeteit mint olyan keretet, amelyben megvalósulhatnak a meghatározott társadalmi célok. Hozzájárulásuk a társadalmi-gazdasági és politikai rendszer egyensúlyozásához abban nyilvánul meg, hogy mindent a gazdasági, a műszaki és az ésszerűségi céloknak rendelnek alá. Ebben a rendszerben az irányítói és, végső soron, a parancsosztogatási szerep továbbra is az uralkodó osztályt illeti meg. A hivatásos igazgatók rétege csupán a transzmisszió funkcióját tartja meg magának, s úgy közvetíti és rendezi be a termelési és társadalmi viszonyokat, hogy az megfeleljen saját programjának és elképzeléseinek.

Az anyagi termelés és a fölépítmény rendszerének működését a részek és az egész rendszer összehangolt, funkcionális kapcsolatával biztosítják. Ezek a kapcsolatok a különleges társadalmi meghatározások hatáskörébe tartoznak. A mód, ahogyan ezek a kapcsolatok megvalósulnak, világosan megmutatja, hogy államkapitalista, etatista-bürokratikus vagy öngazgatásos termelési viszonyokról van-e szó. A fejlett tőkés országokban a technokratikus ideológia olyan mechanizmusát és programját építette ki a társadalmi-gazdasági és politikai rendszernek, ami lehetővé teszi a műszaki civilizáció önállósulását, s azt, hogy „magáért való” mozgalommá fejlődjön. Ez a mozgalom az igazgatók, a menedzserek és a műszaki intelligencia megnövekedett erejére támaszkodik.

A fejletlen országokban a technokratikus ideológia még mindig „önmagától adódott”. Kiépítéséhez mintául a fejlett tőkés államokban érvényes konceptusok szolgálnak. Elfogadásuk könnyen megy, hamar beépülnek a programokba, de megvalósulásuk igen nehézkes, mert gyöngék a társadalom anyagi alapjai, alacsony a termelők képzettségi és kulturális színvonala. Igen sok, különböző foglalkozású és egymástól eltérő társadalmi-politikai beállítottságú ember a technokratikus elképzelésekben és programokban lehetőséget látott saját érdekeinek kielégítésére. Igazi protagonistái azonban a műszaki értelmiségnek abban a rétegében találhatók, amelynek különlegesen elszigetelt és önállósult helyzete van a munka társadalmi szervezetében. Ma már egyes szociológusok, közgazdászok, politikológusok és jogászok is szószólóivá váltak ennek az ideológiai mozgalomnak.

A technokratikus ideológia rendkívül nagy területekre terjed ki. Magába foglal egy egész sor gazdasági, termelési, politikai, kulturális, közoktatási és tudományos programot. Noha igen sok híve van, gyakran ellenállásba is ütközik. Ez az ellenállás néha objektív természetű, és abból ered, hogy egyes országokban és társadalmi-gazdasági rendszerekben hiányoznak a megfelelő feltételek a látványos tervek és a tudományos műszaki vagy technológiai jövőről alkotott koncepciók alkalmazásához és végrehajtásához. Ha viszonylag fejletlenek az anyagi termelési erők, akkor a technokratikus víziók befolyást gyakorolhatnak a társadalmi viszonyok torzulásaira. Elsősorban is aránytalanságokat idéznek elő a termelés és a fogyasztás

viszonyában. Abnormálisan felfokozódik a fogyasztás, éspedig a nem termelő tevékenységek szférájában, a termelési tevékenység viszont nem képes kielégítő színvonalra növelni a termelékenységet és a gazdaságosságot csupán azoknak a terveknek és vízióknak alapján, amelyeket a tudományos-műszaki forradalom hordozói kínálnak fel.

Az öngazgatású szocialista társadalom és a technokratikus ideológia nem fér össze egymással. Az öngazgatásos társadalmi tudat az államtulajdoni és a magántulajdoni viszonyok és érdekek tagadásaként, azokkal ellentétben alakul ki. Ennek a tudatnak, a társadalmi gyakorlat által, fokozatosan sikerül megszabadulnia az önmagáról alkotott téves képzetektől és a társadalmi fejlődés mozgatóerőiről kialakult illúzióktól. Szembehelyezkedve az államkapitalista, etatisztikus-bürokrata és csoporttulajdoni érdekekkel és célokkal, az öngazgatási irányzat néha szükségszerűen maga is alul marad az ilyen érdekek hordozóinak törekvéseivel szemben. Az öngazgatás keretében ezért jelentkeznek a bürokratikus, a liberalista, a technokrata, valamint természetesen a bürokratikus-centralisztikus berendezésű társadalom erői. A technokrácia ideológiájának reális alapját az öngazgatású társadalomban részint a magántulajdon és az államtulajdon maradványaiból eredő viszonyok képezik. Ugyanakkor azonban az öngazgatásos termelési viszonyok közepette is fennmaradnak bizonyos törekvések, hogy az igazgatást, a vezetést, a termelési folyamatok irányítását, valamint a társadalmi-politikai tevékenységet és aktivitást bizzák a szakemberekre. A technokratikus tudat különleges formáját az öngazgatás idealizálása képezi. E képzetek szerint az öngazgatás önmagában véve is lehetővé teszi a tudományos-műszaki és technológiai vívmányok alkalmazását. Az ilyen parcializált tudat figyelmen kívül hagyja a reális társadalmi-gazdasági viszonyokat és az öngazgatás ellentmondásait.

Az öngazgatásos társadalmi tudat kiépítésének alapját a munkásosztály történelmi érdekei képezik. Jellemző tulajdonsága, hogy a társadalom számára „olyan feladatokat jelöl ki, amelyeket megoldhat” az öngazgatás társadalmi-gazdasági viszonyainak és a közvetlen szocialista demokráciának a feltételei között. Ez a tudat egyaránt kifejezi a társult munkában egyesült dolgozó emberek univerzális és egyedi érdekeit és tulajdonságait. Feladata, hogy olyan társadalmi feltételeket és programokat hozzon létre, melyek révén a társult dolgozók valóban hordozóivá válhatnak a társadalmi újratermelés egész folyamatának. Az ilyen öngazgatásos tudat tagadását jelenti minden elidegenedett és parcializált társadalmi tudatnak.

Jegyzetek

¹ Marx—Engels: *Levelek a történelmi materializmusról*, Kultura, Belgrád, 32. oldal.

² „1825 óta a gépek feltalálása és alkalmazása csupán a vállalkozó és a munkások közötti harcnak az eredménye. Ez azonban csak Angliára vonatkozik. Ami az európai nemzeteket illeti, őket a versengési harc készítette

a gépek alkalmazására, s ezt a harcot az angolok vívták, mind a saját belső piacukon, mind a világpiacon. Végül ami Észak-Amerikát illeti, ott a gépek bevezetését részint a más népekkel folytatott versengés, részint pedig a munkaerőhiány idézte elő, minthogy a lakosság számaránya nem felel meg Észak-Amerika ipari szükségleteinek. E tényekből könnyen megállapíthatják, hogy milyen élesesű Proudhon úr, aki a konkurencia kísértetét idézi meg mint harmadik evolúciót, mint a gépek antitézisét.” Marx—Engels: *Levelék a történelmi materializmusról*, Kultura, Belgrád, 1960. 13. oldal.

³ Ugyanott, 13. oldal.

⁴ „Az egyöntetűségi szervezetek követelményei általában olyan sötét misztikummal vannak burkolva, hogy igazi céljaikat részint köd fedi. Az egyéniségi tesztekben viszont annál terjengősebben fejezik ki magukat. Olyan társadalmi etikával van itt dolgunk, amely a végletekig megy; jobban mint bármely más mai jelenség, ezek a tesztek összhangot teremtenek két rokonértelmű gondolat között — a tudományosság és az egyén teljes kielégülése között. A tesztkészítők képesek bebizonyítani... , hogy a teszteket valóban az egyéniségeknek szánták, hogy a különbözőséget, nem pedig az egyöntetűséget ösztönözzék. Maguk a tesztek azonban egészen mást mondanak. Nem tisztelik az egyéni különbözőséget. Nem tudományok, hanem csak látszatai a tudománynak.” William White: *Covek organizacije*, Prosveta, Belgrád, 243—244. oldal.

⁵ *Komunist*, cikk az emberről és a természetről, 1973. III. 22., 24. oldal.

⁶ „Nem kétséges, hogy civilizációnk jelenlegi válságában szédítő magasságokat értünk el a materialista elméletben és mechanizmusban egyaránt. Mi azonban nem hiszünk a humanisztikus argumentumok erejében, sem a társadalomelméletek értékeiben, és nem is tiszteljük azokat. Nekünk ma meg kell teremtenünk az egyensúlyt egyrészt a természettudományok túlzott befolyása és alkalmazása, másrészt pedig a társadalomtudományok között, amelyek folytonosan lemaradnak a „szociális tehetetlenség” miatt. Számos humanista, tudós és történész felelőtlen könnyelműsége hivatásának tudományos jellegét, illetően nem csupán episztemológiailag méltó a megvetésre, hanem bizonyos fokon pragmatikai értelemben is amorális. A történelemnek és a szociológiának, valamint a közgazdaságtannak és a jogtudománynak figyelmesen létre kell hoznia saját alapjait, lelkiismeretesen és átgondoltan, a tudományos módszerek segítségével. A társadalomtudományoknak az ész erejévé kell fejlődniük, amely képes a mechanikai erő ellenőrzésére”. Branislav Malinovski: *Magija, nauka i religija*, Prosveta, Belgrád, 1971. 277. oldal.

⁷ Dr. Radoslav Ratković: *Ideologija i politika*, Politikai Tudományok Intézete, Belgrád, 1971. 42. oldal.

Rezime

Tehnologija — ideologija i pokret

Autor u svojim razmatranjima polazi od konstatacije da su istorija i savremena društvena kretanja potvrdila Marksovu i Engelsovu naučnu postavku o uslovljenosti i međuzavisnosti ekonomske strukture i mnogih oblika i institucija društvene nadgradnje i svesti. U naše vreme ideološka opredeljenja i programi su značajni činilac u usmeravanju i objašnjavanju društvenih akcija.

Autor ukazuje da moderna buržoaska ideologija, koja ističe poboljšanje materijalnih uslova egzistencije pojedinih društvenih grupa i slojeva, ima pretenzija da se nametne kao osnovni razlog sveukupnog čovekovog života. Tako se društveni život ideološki usmerava na izvršavanje zadataka koje čoveka uvode „u svet blagostanja”. Promene čovekove „prirodne sredine” u

„tehničku“ zakonito menjaju sadržine pojedinih ekonomskih kategorija i formi društvene organizacije. U radu se ukazuje na varljive predodžbe o tome da je tehnika i tehnologija samo ono za što se neposredno pokazuje u svom pojavnom obliku. Osuđuje nastojanje da se prikrije društveni karakter i suština ovog odnosa nastalih na osnovu funkcionisanja ove „tehlike“.

Autor se poziva na Marksa koji je ukazao da je „... uopšte prava besmislica praviti od mašina ekonomsku kategoriju, naporedo s podelom rada, konkurencijom, kreditom, itd. ... Mašina isto tako nije ekonomska kategorija kao ni vo koji vuče plug. Današnja primena mašine jeste jedna od odnosa našeg današnjeg ekonomskog poretka, ali način korišćenja mašina je nešto sasvim različito od samih mašina“.

Veliki razvoj prirodnih nauka, ubrzani efekat primene rezultata prirodnih nauka u procesu proizvodnje, pruža ne male mogućnosti buržoaskoj klasi i zainteresovanim društvenim slojevima da mistifikuju ove rezultate, da potisnu značaj društvenih nauka i da se učini „prodor“ prirodnih nauka u smislu njihove mehaničke primene u oblasti društvenih procesa. Autor ističe da se oni u ovim nastojanjima koriste pojmovima i kategorijama prirodnih nauka u objašnjavanju i analiziranju društvenih procesa. Društvo se poistovećuje sa biološkim organizmom i prirodom. Takav uticaj prirodnih nauka i danas je prisutan u formiranju društvene, moralne, humanističke kohezije društva. Prirodne nauke, međutim, nesumnjivo razvijaju i preobražavaju tehničko-tehnološku civilizaciju u kojoj dominira ekonomska svrshodnost, racionalnost i operacionalnost. Dostignuti stepen materijalnih proizvodnih snaga, naučno-tehničkog i tehnološkog razvoja uveličava se u subjektivističkim-voluntarističkim predstavama i pretvara se u predodžbu o budućnosti koja je po mnogo čemu nestvarna i udaljena od stvarnih čovekovih mogućnosti i htenja. Subjektivističko shvatanje društvenog razvoja, njegovih perspektiva, deformiše se u krivu ideološku svest u kojoj se gubi stvarna veza između nje i društvene prakse. Tako ideološke koncepcije dobijaju samostalan, nezavisan karakter, razvijaju se iz sebe samih. U tim predstavama stvarni odnosi izopačuju se i pretvaraju u mistične i iluzionističke formule.

U radu se ukazuje da se jedan deo nosilaca naučno-tehničkog progressa služi etatističkom organizacijom društva da bi uspostavili odnose vladanja nad čovekom, uslovima i odnosima njegovog života. Nadgrađujući tehničko-tehnološke ciljeve i ekonomsku racionalnost društva, oni izgrađuju svest i ideje da se progres čovečanstva i civilizacije može ostvariti jedino putem primene i proširivanja naučno-tehničkih i tehnoloških postupaka i dostignuća na sve oblasti materijalnog i duhovnog života. Etatistički sistem vladanja ljudima koriste one društvene grupe koje upravljaju proizvodno-tehničkim procesima, da bi ostvarile dominantan uticaj u društvenoj organizaciji rada. One izgrađuju svoj pogled na svet i društvene odnose tako što obezbeđuju monopolistički položaj u znanju, stručnosti, iskustvu, tehničko-tehnološkim preobražajima.

Autor ističe da je tehnokratska ideologija šira od ideologije pojedinih društvenih grupa ili nekih drugih parcijalnih interesa političke ili etatističke prirode. Ona u svojim projekcijama pokretačkih snaga razvoja društva uključuje izvesne vrednosti, simbole, norme, moralne i pravne kategorije državnog kapitalizma, prihvata politički sistem i političku organizaciju društva kao okvir u kojem se ostvaruju određeni društveni ciljevi. Njen doprinos i noveliranje društveno-ekonomskog i političkog sistema je u tome što ga podvodi pod ekonomsku i tehničku formulu.

Autor ukazuje da je tehnokratska ideologija široko rasprostranjena, ona obuhvata ekonomske, proizvodne, političke, kulturne, obrazovne i naučne programe. Iako ima veliki broj pristalica, ova ideologija nailazi na otpor. Pre svega samoupravno socijalističko društvo i tehnokratska ideologija su u suprotnosti — ističe — u završnom delu svog rada autor. Samoupravna društvena svest izgrađuje se u suprotnosti i negiranju državno-svojinskih, s jedne, i privatno-svojinskih odnosa i interesa s druge strane. Međutim, samoupravna društvena svest uspeva da se kroz praksu oslobodi iluzija i iskrivljenih predstava o sebi i o pokretačkim snagama društvenog razvitka. U suprotstavljanju sa državno-kapitalističkim, etatističko-birokratskim i grupno-

-svojinskim interesima i ciljevima, samoupravna orijentacija nužno i sama podleže težnjama nosilaca tih interesa. Tako se u okviru samoupravljanja javljaju snage buržoaskog liberalizma, tehnokratizma i birokratsko-centralističkog uređenja društva.

U radu se između ostalog ističe da je realna podloga tehnokratske ideologije u samoupravnom društvu delom u ostacima privatno-svojinskih i državno-svojinskih odnosa. Ali i u samoupravnim produkcionim odnosima ima težnji da se upravljanje, rukovođenje, usmeravanje procesa proizvodnje i društveno-političkih delatnosti i aktivnosti prepusti stručnjacima. Posebna vrsta tehnokratske svesti se stvara na bazi idealizacije samoupravljanja. Po tim predstavama samoupravljanje je samo po sebi dovoljno da omogući korišćenje i primenu dostignuća naučno-tehničkog i tehnološkog progressa, pri čemu se negira značaj svesnih revolucionarnih društvenih snaga.

Na osnovu svojih razmatranja autor zaključuje da se samoupravna društvena svest izgrađuje na podlozi istorijskih interesa radničke klase i da je takva samoupravna svest negacija svake otuđene i parcijalizovane društvene svesti.

Zusammenfassung

Technologie — Ideologie und die Bewegung

In seinen Erörterungen geht der Verfasser von der Feststellung aus, dass die Geschichte und die zeitgenössischen gesellschaftlichen Bewegungen Marxens und Engelsens wiissenschaftlichen Ansatz über die Bedingtheit und die Wechselbeziehung der ökonomischen Struktur und vieler Formen und Institutionen des gesellschaftlichen Überbaus und des Bewusstseins bewiesen haben. Heute sind die ideologischen Gesinnungen und Programme ein wesentlicher Faktor bei der Orientierung und Erklärung gesellschaftlicher Aktionen.

Der Verfasser weist darauf hin, dass die moderne bürgerliche Ideologie, die die Verbesserung der materiellen Bedingungen der Existenz einzelner gesellschaftlicher Gruppen und Schichten hervorhebt, darauf Anspruch erhebt, sich als Grundmotiv der menschlichen Existenz aufzudrängen. So wird das gesellschaftliche Leben ideologisch auf die Verrichtung jener Aufgaben gelenkt, die den Menschen „in die Welt des Wohlstandes“ einführen. Die Veränderungen der „natürlichen Umwelt“ des Menschen in eine „technische“ verändern gesetzmässig die Inhalte der einzelnen ökonomischen Kategorien und Formen der gesellschaftlichen Organisation. In der Arbeit wird darüber hinaus darauf hingewiesen, dass die täuschenden Vorstellungen darüber, dass die Technik und die Technologie nur das sind wofür sie sich unmittelbar in ihrer Erscheinungsform zeigen d.h. als Technik der Produktion, ist eigentlich eine Bestrebung, den gesellschaftlichen Charakter und das Wesen dieser Beziehung zu verschleiern. Der Verfasser beruft sich auf Marx, der darauf hinwies, dass es „im allgemeinen ein wahrer Unsinn ist, aus den Maschinen eine ökonomische Kategorie zu machen, parallel mit der Arbeitsteilung, dem Wettbewerb, dem Kredit usw... Die Maschine ist ebenso wenig eine ökonomische Kategorie wie der Ochs, der den Pflug zieht. Die heutige Anwendung der Maschine ist eine der Beziehungen unserer heutigen ökonomischen Ordnung, aber die Verwendung der Maschinen ist etwas ganz Verschiedenes von den Maschinen selbst“. Die grosse Entwicklung der Naturwissenschaften, die beschleunigte Anwendung ihrer Ergebnisse im Produktionsprozess bietet der bürgerlichen Klasse und den interessierten gesellschaftlichen Schichten eine nicht geringe Möglichkeit, diese Ergebnisse zu mystifizieren, die Bedeutung der Naturwissenschaften zu verdrängen und den Naturwissenschaften „eine Bresche zu schlagen“ im Sinne ihrer mechanischen Anwendung im Bereich der gesellschaftlichen Prozesse.

Der Verfasser hebt hervor, dass man in diesen Bestrebungen, gesellschaftliche Prozesse zu erklären und zu analysieren Begriffe und Kategorien der

Naturwissenschaften benützt. Die Gesellschaft wird mit dem biologischen Organismus und der Natur gleichgesetzt. Ein derartiger Einfluss der Naturwissenschaften ist auch gegenwärtig vorhanden in der Bildung der gesellschaftlichen, moralischen und humanistischen Gesellschaftskohäsion. Indessen entwickeln und gestalten die Naturwissenschaften die technisch-technologische Zivilisation, in der eine ökonomische Zweckmässigkeit und Rationalität dominieren. Die erzielte Stufe der materiellen Produktionskräfte, der wissenschaftlich-technischen und technologischen Entwicklung wird in subjektivistischen Vorstellungen vergrössert und in eine Vorstellung über die Zukunft verwandelt, die nach vielem unwirklich und von den tatsächlichen Möglichkeiten und Bestrebungen des Menschen entfernt ist. Die subjektivistische Auffassung der gesellschaftlichen Entwicklung, deren Perspektiven verzerrend in ein falsches ideologisches Bewusstsein, in dem sich die tatsächliche Verbindung zwischen diesem und der gesellschaftlichen Praxis verliert. So erhalten die ideologischen Konzeptionen einen selbständigen, unabhängigen Charakter — sie entwickeln sich aus sich selbst. In diesen Vorstellungen verzerren sich die wahren Beziehungen und werden zu mystischen und illusionistischen Formeln.

In der Arbeit wird darauf hingewiesen, dass ein Teil der Träger des wissenschaftlich-technischen Fortschrittes die staatliche Organisation der Gesellschaft benützt, um Verhältnisse herzustellen, die den Menschen und die Bedingungen und Beziehungen seines Lebens beherrschen. Die technisch-technologischen Ziele und die ökonomische Rationalität der Gesellschaft überbauend, bauen sie das Bewusstsein und die Ideen aus, dass ein Fortschritt der Menschheit und der Zivilisation nur verwirklicht werden kann durch die Anwendung und Verbreitung der wissenschaftlich-technischen und ideologischen Verfahren und Errungenschaften auf alle Gebiete des materiellen und geistlichen Lebens. Das staatliche System des Herrschens über Menschen benutzen jene Gesellschaftsgruppen, die die produktions-technischen Prozesse leiten, um einen dominanten Einfluss auf die gesellschaftliche Organisation der Arbeit zu erlangen. Sie bauen ihre Weltanschauung und gesellschaftlichen Beziehungen aus, indem sie dem Wissen, der Sachverständigkeit, der Erfahrung, den technisch-technologischen Umwandlungen eine monopolistische Lage versichern.

Der Verfasser hebt hervor, dass die technokratische Ideologie breiter ist als die Ideologie einzelner Gesellschaftsgruppen oder einiger Teilinteressen politischer oder staatlicher Natur. Diese Ideologie enthält in ihrer Vorstellung über die Bewegungskräfte der Gesellschaftlichen Entwicklung gewisse Werte, Symbole, Normen, moralische und rechtliche und rechtliche Kategorien des staatlichen Kapitalismus; akzeptiert das politische System und die politische Organisation der Gesellschaft als Rahmen, in dem bestimmte Ziele der Gesellschaft verwirklicht werden. Der Beitrag dieser Ideologie zum gesellschafts-ökonomischen und politischen System liegt darin, dass sie es unter eine ökonomistisch-technische Formel subsumiert.

Der Verfasser weist darauf hin, dass die technokratische Ideologie sehr verbreitet ist; sie umfasst ökonomische, Produktions-, politische, kulturelle, Erziehungs- und wissenschaftliche Programme. Obwohl diese Ideologie eine grosse Anzahl von Anhängern hat, stösst sie trotzdem auf einen Widerstand. Vor allem sind eine sozialistische Gesellschaft der Selbstverwaltung und die technokratische Ideologie im Gegensatz zueinander — hebt der Verfasser im abschliessenden Teil seiner Arbeit hervor. Das selbstverwalterische gesellschaftliche Bewusstsein wird ausgebaut im Gegensatz zu und in der Verneinung der Beziehungen und Interessen des staatlichen Eigentums einerseits und des privaten andererseits.

In der Arbeit wird weiterhin unter anderem hervorgehoben, dass die technokratische Ideologie ihre reale Unterlage in einer Gesellschaft der Selbstverwaltung, zum Teil in den Resten der staatlichen und privaten Eigentumsbeziehungen, findet. Aber auch in den Produktionsverhältnissen der Selbstverwaltung gibt es Bestrebungen, die Verwaltung, Leitung, Lenkung des Produktionsprozesses und gesellschafts-touristischer Tätigkeiten und Aktivitäten den Fachleuten zu überlassen. Eine besondere Art technokratischen Bewusstseins wird aufgrund der Idealisierung der Selbstverwaltung gebildet.

Gemäss diesen Vorstellungen genügt die Selbstverwaltung für sich, um die Nutzung und Anwendung des wissenschaftlich-technischen und technologischen Fortschritts zu ermöglichen, wobei die Bedeutung bewusster, revolutionärer Gesellschaftskräfte verneint wird.

Aufgrund seiner Erörterungen schliesst der Verfasser, dass das selbstverwalterische gesellschaftliche Bewusstsein auf der Grundlage der historischen Interessen der Arbeiterklasse ausgebaut wird, und dass ein derartiges selbstverwalterisches Bewusstsein die Negation jedes entfremdeten und partialisierten gesellschaftlichen Bewusstseins darstellt.